

Lelkiségi konferencia, 2013. ápr. 5-6: „Menny és Pokol”

Dr. Szabó Ferenc SJ előadása

Loyolai Szent Ignác lelki gyakorlatos elmélkedése a pokolról

Konferenciánk témája: „*Menny és pokol a barokk kori ember életében: a mindennapoktól a műalkotásokig*” leszűkíti ugyan a menny és pokol témakört a barokk korra, de a keresztény tanítás, az üdvösség és kárhozat hite és annak sokfajta ábrázolása (elképzelések, hiedelmek) átíveli a századokat a Bibliától kezdve napjainkig. Természetesen, egy rövid hozzászólás bevezetőjében nem térhetek ki e szétágazó kérdés minden szempontjára (kezdve a keleti, perzsa, babilóniai, egyiptomi, görög–latin mítoszok befolyásánál), inkább csak a keresztény hitvallás lényegére összpontosítok, és néhány alapvető teológiai tételt említek. Leegyszerűsítve az újszövetségi tanítást, a következőt hiszik a keresztények: a *menny*, mennyország Isten és az üdvözültek „lakása”, a feltámadottak szeretetközössége Krisztussal; a *pokol(alvilág)* pedig az a „hely”, ahol a bűnösök/kárhozottak, akik Isten irgalmas szeretetét halálukig visszautasították, az égiek szeretetközösségből kizárva, örökké bűnhődnek. (Az Ószövetségben a *seol/hádesz a halottak országa*, amolyan árnyékvilág, ahol együtt vannak jók és rosszak.)

A kérdéskör kiterjed az egész keresztény tanításra: eleve elrendelés, teremtés, bűnbetés, üdvösség Krisztus kereszthalála és feltámadása (kereszttség) által, Krisztus és a Sátán (Jó és Rossz) harca végig a történelmen, utolsó ítéletkor az áldottak ésátkozottak szétválasztása, feltámadás, boldogság a mennyben vagy bűnhődés a pokolban. Az üdvözülés gondja vagy az isteni ítélettől való *félelem* számtalan formában megnyilvánul a teológiában és a mindennapi életben, a lelkiségi könyvekben és a prédikációkban. A hit és hiedelem természetesen összefügg az *istenképpel*, sokszor a haragvó és kegyetlenül büntető, emberszabású Isten ellen lázad a szenvedő, vagy a felvilágosult ateista.

A fiatal Szent Ágoston torz predestináció tanától („*massa damnata*”!) kezdve a kettős predestinációt hirdető Kálvinon keresztül a legújabb teológiáig – a „keresztre feszített Isten” és a „szenvető Isten” teológusaiig – az üdvösség és a kárhozat misztériumára nem találtak megnyugtató megoldást a teológusok. A hitújítóknak válaszolva a Trentói zsinat meghatározta a katolikus tanítást, amelyet a hithirdetők és lelkiségi mesterek követtek: így Loyolai Szent Ignác és Pázmány Péter (*Kalauz*, XII. könyv: a megigazulásról), és később is a barokk kori jezsuita szónokok és lelkiségi írók.

Loyolai Szent Ignác és a lelki ségi hagyomány

Loyolai Szent Ignác *Lelkigyakorlatos könyvében* (=Lgy), beilleszkedve a keresztény, főleg bencés hagyományba,* az „érzékek alkalmazásával” elmélkedik a pokolról, a kárhozottak kínjairól.

*Vö. *Dictionnaire de Spiritualité*, Tome IV, Première Partie, 1960, „Enfer”, 729–745.

Az első héten azt jelöli ki célul a lelkigyakorlatozónak, hogy bűneiért bocsánatot kérve a megfeszített Krisztustól, a *colloquium misericordiae*-ben hálás szívvel elkötelezze magát Krisztus követésére, szolgálatára. (Lgy 53) Indíték: ha „hibáim miatt meg is feledkezném az örökkévaló Úr szeretetéről, legalább a büntetéstől való félelem késztesen arra, hogy ne vétkezzem.” Ez a célja a *pokolról szóló elmélkedésnek az érzékek alkalmazásával*. (Lgy 65–72)

Itt mindjárt megjegyzem már Szent Benedeknél a pokolról szóló elmélkedés *pozitív célt* szolgál: a belső béke megszerzését célozza, de azért nem mulasztja el megemlíteni a gyehenna kínjaitól való megmenekülést (*Regula* bevezetője); e kínoktól való félelem legyen „a jócselekedetek egyik eszköze” (4. fej.)

A középkorban a prédikációkban fontos helyet kap a pokolról való elmélkedés: az örök élet-ről prédikálva az oda vezető eszközök között szerepel a *pokol félelme*, akik ezt elmulasztják, nem jutnak el az üdvösségre, hanem örök kárhozott lesz sorsuk.

A későbbi szent lelki mesterek közül megemlíjtük *Avilai Szent Terézt* (1515–1582) aki *Önéletrajzában* leírja híressé vált látomását a pokolról. Megjegyzendő, hogy már a megtért Szent Terézről van szó. Tehát nem megtérésre indítja a látomás, hanem visszamenőleg idézi fel a megélt félelmet és a szabadulást, hogy hálát adjon Isten irgalmáért. Továbbá a látomás bátorságot adott neki, hogy elviselje a megpróbáltatásokat, és még buzgóbban munkálkodjék a lelkek üdvösségén. Általában a nagy lelki mestereknél a pokolról való elmélkedés arra szolgál, hogy a lelkeket a tökéletesség keresésére ösztönözze.

Az érzékek alkalmazása a pokolról szóló elmélkedésben

Szent Ignác a Lelkigyakorlatokban (Lgy) többfajta elmélkedési módszert ajánl, ezek között van az „érzékek alkalmazása”, amely mintegy az elmélkedés és a szemlélődés között helyezkedik el.*

*Vö. Szabó Ferenc tanulmánya in Barna Gábor (szerk.): *Érzékek és vallás*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2009. 26–33.= Új távlatok, Bp. 2011, 442–449. Itt további irodalom.

Az öt érzék alkalmazásával (vö. Lgy 65 és 121) Ignác azt akarja elérni, hogy a lelkigyakorlatozó átélje és „ízlelje” a belső dolgok édességét és keserűségét, hogy jelen legyen az eseményeknél, pl. a Megtestesülésről és Jézus születéséről szóló szemlélődésben (Lgy 114–116; 122–125). Tehát az a cél, hogy az elmélkedés ne legyen pusztá spekuláció, hanem – átélve a jelenetet, a látottakat, a hallottakat – *agyunkból szívünkbe hatoljon az élmény, majd pedig tettekre serkentsen, vagy elriasszon a bűntől*. Ez utóbbi cél főleg a *pokolról* szóló elmélkedésnél hangsúlyos: „Kérjem, amit kívánok. Itt a belső átérzését az elkárhozottak gyötrelmének, *avégre, hogy ha hibáim miatt meg is feledkezném az örökkévaló Úr szeretetéről, legalább a büntetéstől való félelem késztesse arra, hogy ne vétkezzem.*” (Lgy 65)

Joseph Maréchal SJ. három fokozatát különbözteti meg az érzékek alkalmazásának*:

**Dictionnaire de spiritualité.*, „Application des sens, Conclusion.

1) A *képzelet* általi érzéklés: az imádkozó elképzeli, ahogy „lát”: „Lássam képzelőtehetség látásával a személyeket...”, „Halljam a halló érzékemmel, amit beszélnek”, „Szaglással és ízlelő érzékemmel érzem és ízleljem az Istenségnek és erényeinek és mindennek végtelen kellemét és édességét...”; „Érintsek tapintó érzékemmel: mintegy öleljem át és csókoljam meg azokat a helyeket, ahol ezek a személyek lábuk nyomát hagyják...” Mindezt azért, hogy „igyekezzem mindig lelki hasznot meríteni.” (Lgy122–125).

2) Második fok: az érzékek *metaforikus alkalmazása*. Ezt Szent Ignác az ízlelésnél és a szaglásnál említi a *pokolról* szóló elmélkedésben (Lgy 69–69.) *Szimbolikusan* ilyesmit is mondhatunk: látni egy igazságot, hallani a Szentlélek sugallatát, égni a szeretettől... E pszichológiai elemzés megmutatja, hogy az érzékeknek ez a szimbolikus alkalmazása nagyon gyakori az emberi nyelvezetben; ennek a költői nyelvezetnek szerepe van abban, hogy jobban átérizzük az elvont igazságokat, és egy bizonyos mértékig segít a jelenlét megérezéséhez, amelyet a misztikusoknál tapasztalunk.

3) A harmadik fokozat a „*lelki érzékek*” alkalmazása; ez pedig nem más, mint nem anyagi valóságok *intuitív* megragadása. Igazában ez Isten ajándéka, *misztikus kegyelem*. Ezen a fokon az érzékek alkalmazása „passzív imádság”.

Manrézában a Cardoner patak partján, vagy a La Storta-i látomás, vagy a *Lelki naplóban* lejegyzett Nb. Szent Ignác az első két fokozatot alkalmazza a Lgy-ban. *Önéletrajzi vallomásából* és *Lelki naplójából* látjuk, hogy öneki magának voltak misztikus látomásai, élményei, pl. misztikus élmény.

A *képzelet* szerepe különösen is *erős a pokolról* szóló szemlélődésben: a lelkigyakorlatozó „*képzeletben az óriási tüzet*” látva, a kárhozottak jajveszékését és káromlásait *hallva*, a

kéneket, bűzt és szennyet és a rothadó anyagokat *szagolva*, a keserű dolgokat és a lelkipurdulás férgét *ízelve*, *tapintással* érzékelve, „hogy azok a lángok miképp érik el és égetik a lelkeket” (Lgy 66–69), imabeszélgetésében *hálát adjon a Úrnak*, „amiért nem engedte, hogy életet befejezve, ezen csoportok valamelyikébe jussak.”

Az érzékek alkalmazása Szent Ignác lelkigyakorlataiban rendszerint a nap végén történik, vacsora előtt (amikor Krisztus misztériumairól szemlélődik); általában azután következik, hogy már előtte egy vagy két elmélkedés vagy ismétlés során a lelkigyakorlatozó különböző megfontolásokat tett, előkészítette a terepet. Jézus szenvedéséről szemlélődve el lehet hagyni az ismétléseket, és folyamatosan végigvenni a szenvedéstörténetet.

A *Direktórium* (= irányelvek a Lgy-t adónak) az érzékek alkalmazását egyszerűen affektív képzelődésre fokozza le, és ezt a módot alacsonyabb rendűnek tartja, mint az elmélkedést. De ez nem volt Szent Ignác szándéka az eredeti szöveg szerint. Azóta, hogy újabban jobban megvilágították Szent Ignác misztikáját (cf. *Távlatok*, 2006/1), az egyházatyákhoz és a középkori doktorokhoz is visszahajolva, nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az érzékek alkalmazásának, tehát a tapasztalatnak, átélésnek.

Roland Barthes az ignáci *Lelkigyakorlatok* struktúrájáról írva érdekes megjegyzéseket tesz a *képzelet* szerepéről.*

**Sade, Fourier, Loyola*, Osiris, Bp. 2001, 59–61.

Szerinte Szent Ignác számára fontos, hogy a lelkigyakorlatozó zárt, magányos, szokatlan helyre vonuljon vissza; pontosan előírja az időbeosztást (öltözködés, étkezés, pihenés, alvás); tehát kizárja, hogy bárminemű külső beszéd behatolhasson. Elalváskor már az ébredésemre kell gondolni, öltözködés közben az előttem álló gyakorlatra. Ami az ignáci képzeletet illeti: ez nagyon szegényes. „A *Lelkigyakorlatok* egész munkája arra irányul, hogy képeket adjon annak, aki alkati fogyatékoságból nélkülözi azokat; ezek a nagy kínnal, nyakatekert technikával felidézett képek banálisak és elnagyoltak: ha a poklot kell 'elképzelní', akkor tűzvészek, üvöltések, kénkö és könnyek (kiérdemesült képvilágának) emlékeivel találkozunk. (...) Ignác az elképzelt dolog leírásának helyére nagyon gyorsan intellektuális kódot tesz. (...) Ami pedig az ignáci *ént* illeti (...), említése tisztán tárgyi és felszólító ('mihelyt fölbredek, emlékezetembe kell idézni', 'mérsékelni kell látóteremet', 'nélkülöznöm kell minden fényt' stb.) (...) Egy szóval, Ignácnál semmi sem hasonlít a képészletre, hacsak a retorika nem.”

Látjuk tehát, hogy Szent Ignácnál a *képzelet működtetése* – az érzékek *metaforikus alkalmazása*, szimbolikus képek felidézése – nem öncélú: az elmélkedésnél vagy a szemlélődésnél bizonyos képek felidézése csak azt a célt szolgálja, hogy a lelkigyakorlatozó elérje azt, amit akar; pl. a *pokol képzele*: hogy hálát adjon a megszabadulásért, és hogy a jövőben lega-

lább a kárhozattól való üdvös félelem tartsa vissza a súlyos büntől, ha már szeretete megfoghatkozott. (Lgy 65)

Avilai Szent Teréz említett látomásánál „színesebb”, anyagszerűbb a korábbi Johannes Ruysbroeck (1293–1381) egyik *pokolvíziója*: „Az ínyenceket kénnel és izzó lencsével táplálják majd. Az általuk lenyelt tűz pokolbéli verítéket vált ki belőlük... Ha az embernek vas teste volna, és egy csepp ilyen veríték hozzáérne, az ember tüstént elolvadna.” (...) „Az anyag különösége itt abban áll, magyarázza R. Barthes, hogy a szerző nem a pokol melegét képzelte el, hanem a kárhozott verítékét, nem cseppfolyós, vizes, hanem korrózív anyagként, ekképp ez a pokolbéli, cseppfolyós tűz ellenképe, amely ott a leghatékonyabb anyag.” (Barthes (I.m. 61)

Visszatérve az érzékek alkalmazásának Maréchal által említett *harmadik fokozatára*, a misztikusok intuíciójára, pár szót Szent Ignác misztikus élményeiről, amelyekről Visszaemlékezéseiben (*A Zarándok*) és *Lelki naplójában* olvashatunk. Bármennyire természetfelettiék, „felülről” jövők is e látomások, a megtestesülés törvénye szerint mindig a „lentit” is mozgatják: szemlélődő mindenben keresi és megtalálja Istent, hogy jobban szolgálhassa őt az Egyházban. Cselekvő a szemlélődésben. A „szolgálat misztikája ez”, ahogy elemzők megmutatták. Szent Ignác megtalálta az egyensúlyt a teremtés és a megváltás, a szabadság és a kegyelem között. A jezsuitáknak azt írta elő (*Const. n° 814*), hogy működjenek közre az isteni kegyelemmel, felhasználva a természetes eszközöket és az emberi tehetségeket, a kultúrát és a társadalmi kapcsolatokat.

A pokoltól való félelem a nyugati világban

Jean Delumeau francia szellemtörténész monográfiái megmutatták,* hogy nemcsak a

* *La Peur en Occident* (1978), *Le Péché et la Peur* (1983), *Rassurer et protéger. Le sentiment de sécurité dans l'Occident d'autrefois* (1989).

középkorban, hanem a barokkban is döntő szerepet játszott az emberek mindennapi életében *félelem*: járványos betegségek, hajótörés, földrengés, az éjjeli sötétség, a haláltól és a kárhozattól/pokoltól való rettegés. Ez kifejezésre jutott a prédikációkban és a lelkiségi irodalomban is. A biztonságkeresés formái fejlődtek a századok során. Az ember kezdetben háza, mezeje védelmét kérte Istentől, a járványok, a pusztító viharok távoltartását. Az Egyház úgy keres biztonságot híveinek, hogy szaporítja a zarándoklatokat, áldásokat, a szentek, különösen is

Szűz Mária közbenjárását kérve. Széles körökben elterjed Mária ábrázolása nagy, kitárt köpenyével, amint oltalma alá vonja az embereket.

A XVI. században az örök üdvösség miatti aggodalommal szemben a protestánsok a hit általi megigazulást hirdetik, míg a római Egyház felsorakoztatja a lelki fegyvereket: szentségi feloldozás, rózsafüzér, skapuláré, búcsúk engedélyezése. Ezek révén, az üdvös cselekedetek által a hívők megmenekülnek a pokoltól, illetve megrövidíthetik a tisztító tűzbe kerültek szenvedését. A hitújítók erősen bírálták e katolikus jámborsági gyakorlatokat (igaz, voltak kinövései, túlzásai. Pl. visszaélések a búcsúcédulákkal a Szent Péter bazilika építésekor.

A felvilágosodással a hit helyett az ész uralma következik, a biztonságkeresés laicizálódik: a lélek helyett a test védelmét keresik. A pokol eltávolodik a fatalizmussal és a bizonytalansággal. Az egyén és a társadalom megszervezi az önvédelmet. Küzdenek a tűzvész ellen, világitást vezetnek be a városokba, megerősítik a rendőrséget..

Miként a teológiában és a lelkiségben voltak túlzások, szélsőségek, úgy az irodalomban és a művészetekben is. Gondoljunk itt Dante „Isteni színjátékra”, a *Pokol* kínjainak érzékletes megjelenítésére, vagy Hieronymus Bosch *Édenkertjére*, ahol a gyönyörök és szenvedések számtalan formája van jelen, tehát az Éden mellett a kínok Pokla is. Gondolhatunk az „átkozott költők”, Rimbaud vagy Baudelaire „pokoljárására” is. A modern korban, a felvilágosodás racionalistái demitizálják (mítosztalanítják) nemcsak a pokol és a paradicsom ábrázolását, hanem tagadják kezdik a kárhozatról szóló hittételt, a túlvilági létezést, vagy lekicsinylik az üdvösség kockázatát. A konvertita Giovanni Papini 1954-es *Il Diavolo* c. művében egyenesen azt állítja, hogy végül az Ördög (Sátán) is üdvözülni fog. E tévedést persze visszautasítjuk.

„Nemzedékek egész sorát félemlítette meg vagy idegenítette el az egyháztól a pokolról szóló prédikáció és a pokollal fenyegetődző pedagógia.” (H. Vorgimler, *Új teológiai szótár*, 518.)

A mai teológia általában nem tárgyalja a pokol érzéki büntetését. Te valljuk azt, hogy a szabad ember nemet mondhat göggyében Istennek. Ezt a nem-et a „halálos bűn” alakjában konkretizálták. Isten nem kényszerít senkit, hogy szeresse őt. De gyógyító módon hatást gyakorolhat kegyelmével a lázadó szabadságra.

Egyre több katolikus teológus – anélkül, hogy tagadná a kárhozat lehetőségét – azt kezdi állítani: *remélhetjük*, hogy senki sem kárhozik el, Isten irgalmas szeretete megtérítheti még az utolsó pillanatban is a lázadó lelket. Biztos, hogy senki konkrét személyről nem állíthatjuk, hogy elkárhozott. Az igazságos és irgalmas Isten ítéletét senki nem ismerhet. Biztos, hogy Isten, aki szeretetből teremtett bennünket, és Jézus Krisztusban az üdvösségre, az isteni életben való részesedésre hívott meg mindenkit, nem semmisíti meg lázadó teremtményét. De ha az ember végsőkéig kitartana a lázadásban, és nemet mondana a Szeretetnek, Isten ezt monda-

ná: „Ember, legyen meg a te akaratod!” Ennyire tiszteli teremtménye szabadságát. Tehát továbbra is szereti teremtményét, akiért Fiát adta, és szenved miatta. A lázadó elszakítja magát az élő Istentől és a szeretetközösségtől, így léte a Lét nélkül marad, saját poklába zárkózik.

„A pokol valóságát akkor vesszük a legkomolyabban, ha ki-ki *személyesen* tudósítja: én elveszhetek; ezért remélem, hogy Krisztusra való tekintettel megmenekszem.” (W. Beinert, *A katolikus dogmatika lexikona*, 511.)

Corollarium. – Döntő epizód volt Thomas Merton megtérésében egy pokolról szóló beszéd hallgatásának hatása. (*Hétlépcsős hegy*, SZIT, Bp. 2004, 201): „Miért kell irtózni a pokol gondolatától? Senkinek sem kötelező odajutnia. Akik odakerülnek, saját döntésükből, Isten akarata ellenére jutnak oda. Csak úgy lehet eljutni a pokolba, hogy az ember visszautasítja és elveti a gondviselés és a kegyelem minden eszközét. Saját akaratuk juttatja oda őket, nem Istené. /.../ A pokolról szóló beszéd valóban megrázott – de nem a szenvedélyből és önszeretetből fakadó, izgatott és indulatos megrendülés támadt bennem, hanem valami csöndes bánat és türelmes fájdalom. Elgondoltam, milyen óriási és iszonyatos szenvedést érdemelnék, s láttam, hogy jelen körülményeim között már csaknem belé zuhantam. Ugyanakkor a büntetés nagysága segített megértenem azt, hogy milyen nagy rossz a bűn.”